

TEODOR MÜNZ:

Odchádzame? Esej o človeku a prírode

Bratislava: Petrus Publishers 2020, 227 s.

Začiatkom tohto roka sa na pultoch viacerých kníhkupectiev objavila nová kniha jedného z našich popredných slovenských filozofov a prekladateľov Teodora Münza, v ktorej sa jeho filozofická vitalita a rozhl'adenosť snúbi s aktuálnosťou reflektovanej problematiky. Monografia nesie pomerne provokatívny názov *Odchádzame?* Konkretizujúci podtitul *Esej o človeku a prírode* napovedá, že autor volí tému, ktorá nás v časoch narastajúcej ekologickej krízy núti nanovo sa zamýšľať nad vzťahom človeka k prírode, prehodnocovať individuálne aj spoločenské hodnoty a postoje, hľadať nové riešenia. Je to otázka nášho budúceho smerovania a „súdiac podľa záujmov a trendov mimoriadne chaotickej súčasnosti“ (s. 9) ide aj o rôzne cesty, ktoré nás k budúcnosti povedú.

V slovenskej filozofii sa už od deväťdesiatych rokov minulého storočia objavilo viacero niekoľko systematických prác a úvah o vzťahu človeka a prírody, ale po prečítaní Münzovej knihy môžeme povedať, že ide o prvý vážny pokus o celistvé spracovanie problematiky vyjadrenej v podtitule práce a s jednoznačnou – hoci voľne spracovanou – odpoveďou na otázku nastolenú v titule knihy: *Áno, odchádzame.*

V monografii sa stretávame s autorovým pokusom o explicitné formulovanie jeho filozofie človeka, a nie iba o vyjadrenie jednotlivých antropologických postrehov a postojov, ako to robil v mnohých svojich publikáciách a štúdiách. Mnohé z nich boli, samozrejme, uverejnené aj na stránkach časopisu *Filozofia*.¹ Sám autor sa však často vyjadruje o svojich predchádzajúcich náhľadoch kriticky, pokladá ich za neuspokojivé a akoby sa mu žiadalo na záver profesionálnej filozofickej práce urobiť viac. A tak svoje názory prehodnocuje, no nezahadzuje, prekonáva ich, no zároveň na nich buduje ďalšie. Stavia na mnohých významných mysliteľoch, jeho filozofických predchodcoch i súčasníkoch (Spinoza, Descartes, Kant, Hegel, Feuerbach, Nietzsche, Heidegger, Rorty, Harari), no mnohé nimi nastolené otázky, ktoré sa týkajú chápania človeka a jeho prirodzenosti, posúva ďalej. Hoci mi chvíľami čítanie esejí pripomínalo akúsi „kruhová

¹ Analýzu niektorých z nich som publikovala pod názvom *K antropologicko-etickým problémom v esejach Teodora Münza* v časopise *Filozofia* (Plašienková 2013, 665 – 678).

štruktúru“ autorovho myslenia, akoby sa tematicky opakovalo v cyklicky uzavretom priestore, po čase som vždy objavila nové variácie, hoci aj na staré témy.

Aká je teda v krátkosti Münzova filozofia človeka, obsiahnutá v jednotlivých na seba nadväzujúcich devätnástich esejach práce, ktorá je opatrená aj obsiahlym úvodom, záverom a doplnená o myšlienkovu bohatý *Dialóg človeka so zvieratom*? Prezradím, že autorovo zásadné stanovisko čitateľ nájde práve v tomto dialógu so zvieratom – líškou, a nič nebráni tomu, aby menej trezliví čitatelia začali od neho a dozvedeli sa antropologickú pointu relatívne rýchlo.

V čom teda tkvie základná charakteristika človeka, ktorú autor ponúka? Münz často nazýva človeka človeko-zvieratom, pokladá ho za univerzálne zviera (v horizontálnom i vertikálnom zmysle) a tejto téme venuje aj samostatnú esej nazvanú *Človek – univerzálne zviera* (69 – 75). Akoby tu autor oprášil známu Feurbachovu myšlienku, no rozvíja ju v novom kontexte vedy a techniky. Podľa neho človek nie je len nadpriemerne rozvinuté zviera, ktoré má mnohé vlastnosti a potreby podobné zvieratám,² ale ich aj využíva a uspokojuje inak, a to najmä vďaka technike, jeho predĺženej ruke. Technika človeka sprevádza od najstarších čias a jej zásluhou človek prekonáva schopnosti nejedného zvieratá. Tak vlastne človek mohol spôsobiť aj ekologickú katastrofu. Iné zvieratá na nej nemajú nijaký podiel. Naopak, aj ony v nej hynú.

Vznik vedy a techniky je podľa autora zásluha ľudského rozumu, v ktorom vidí hlavnú, a zároveň ambivalentnú vlastnosť človeka. „Rozum“ síce majú aj zvieratá, no nie až tak rozvinutý. Na tomto tvrdení by nebolo nič mimoriadne, keby vzápätí autor nevyslovil voči rozumu aj svoje zaujatie a negatívne stanovisko. Hodnotí ho totiž ako dobro-zlý. Ba dokonca všetky oddávna jestvujúce vlastnosti človeka sú podľa neho dobro-zlé, lebo len dobré či len zlé by sa neudržali a evolúcia by ich dávno vyradila, a spolu s nimi aj človeka. Zlo a dobro sa síce navzájom vylučujú, ale aj podmieňujú, jedno bez druhého nemôže byť, prelínajú sa, jedno sa stáva druhým a medzi nimi je celá škála ich kvantitatívnych a kvalitatívnych odtieňov. Autor pritom zdôrazňuje, že na zlo je človek oveľa citlivejší, zatiaľ čo dobro vníma ako samozrejme. Takto akoby sa človek evolučne vyseletoval, vycizeloval, a tiež rozdiferencoval. „V človeku sa teda stretávame s obrovskou diferenciaciou, a to vo všetkom, čo myslí a koná... Až takou, že sa v mnohom dostáva do protirečenia, rozporu, protikladu, paradoxu s tým, čo v tejto oblasti koná... Škála jeho činnosti je takmer nekonečná. Závisí to od okolností. V každom období činnosti v histórii vyčerpáva potiaľ, pokiaľ len vie a môže, všetko dobro aj zlo, ktoré má k dispozícii“ (s. 14 – 15).

² Človek má „nielen viac vlastností ako zviera, ale ešte aj každá jedna z nich sa rozdiferencovala a diferencuje ďalej na množstvo odtieňov, ktoré človek všetky praktizuje, hoci si to ani nemusí uvedomovať“ (s. 92).

Problémom pre človeka je však zistiť, čo je práve teraz naozaj dobré a či mu to, čo si teraz zvolil, v budúcnosti prinesie dobro. A pretože to nevie, autor tvrdí, že človek tápe, blúdi, padá a vstáva, ide dopredu, no aj dozadu. Pritom však hľadá príčinu toho všetkého. A hľadá ju aj Münz. Nachádza ju opätovne v rozume.

Rozum je aj príčinou toho, že človek, slovami Münza, vyčnieva. *Vyčnievanie* je podľa mňa ústredný termín jeho úvah (venuje mu síce najkratšiu rovnomennú esej knihy, no zato veľmi významnú). S vyčnievaním súvisí všetko zlé, hoci aj dobré, čo človek v prírode i vo svete urobil. K tomuto termínu, ako sa autor priznáva, ho inšpiroval Heidegger, hoci sám termín *vyčnievanie* (*Emporrarung*) nepoužil. Heidegger hovorí len o *vy-v-stávaní* (*Hin-aus-stehen*), naznačuje ho však jeho termín *ek-statickosť* a tvrdenie, že človek *ek-sistuje* (s. 89). Podstatu Münzovho chápania *vyčnievania* môžeme priblížiť takto: „Človek sa rozjedol, no aj rozhladoval donekonečna, roznahtil, rozcestnil i rozblúdil, rozcestoval, ale aj rozusádzal, rozšportoval, ale aj rozlevel, rozmiloval i roznenávidel, rozpohľadoval, rozmyslel, rozrozumoval, roztechnizoval, rozpravdil a rozmýlil, rozchyboval, rozopravoval, no sa aj roztvárnil a roztváril...“ (s. 92 – 93).

Inými slovami, vyčnievanie vyjadruje excesy človeka na dve či viaceré strany, ukazuje dvoj- a viacpólovosť jeho myslenia a konania (s. 189 – 190), čiže akési vyčnievanie „nad normál“, ktoré sa vzťahuje aj na konanie dobra i zla. Všetky tieto charakteristiky by však vyzneli iba deklaratívne, keby sa autor nepokúsil odpovedať na otázku: *Ako sa to mohlo stať?* Stručné zhrnutie autorových názorov, rozptýlených po celej knihe, nás dovedie k nasledujúcemu konštatovaniu. Človek je jediný z primátov, ktorý prestal chodiť na „hotové“ a začal pracovať, neuspokojoval sa s tým, čo mu poskytovala príroda, a začal si aj sám vytvárať, čo potreboval. Dlhé tisíce a státisíce rokov to prírode „neprekážalo“, lebo to boli zanedbateľné zásahy do toho, čo sama poskytovala. No ľudské *vyčnievanie*, čiže *prečnievanie* nad bežný priemer primátov okolo neho, malo svoje následky.

Priam smrteľný obrat pre človeka v jeho vzťahu k prírode nastal podľa Münza začiatkom novoveku, keď sa rodila moderná veda, keď technika začala vyrábať ďalšiu techniku, a keď sa vývoj myslenia rozbiehal čoraz väčším tempom, takže dnes už priam cvála. Začalo sa využívanie a zneužívanie, drancovanie prírody, ktorá dlho „mlčala“, no dnes sa už vzdorovito „ozýva“ a človek sa desí toho, čo v nej narobil, na čo ani nepomyslel a čo všetko má zrazu nepriaznivú odozvu. Autor si nerobí nijaké ilúzie a pripúšťa, že prognózy sú zlé, a to i napriek všetkým drobným liečivým zásahom do prírody. Čo sa dlho pripravovalo, to sa nedá rýchlo odstrániť, pripomína, aspoň nie v prírode, ktorá má stále „dost“ času“. Zároveň je nepremožiteľná a človek, autorom chápaný ako nevydarený experiment jej evolúcie, odchádza a sám si svoj odchod aj pripravuje. Má to na svedomí ono *vyčnievanie*.

Autor sa ho pokúša zdôvodniť aj z evolučnej perspektívy. A tak sa s ním pomyselné môžeme pýtať: *Ako sa človek evolučne vycizeloval a aké konštanty a premenné ho charakterizujú?*

Münzova odpoveď sa tiahne celou knihou. Čitateľ sa okrem iného dozvie, že človek odpradáva v dôsledku svojho vyspievajúceho rozumu kradne, klame, podvádza, ale aj dobrovoľne dáva, hovorí tiež pravdu a za ňu niekedy aj hynie, pomáha a bráni druhého. To sú určité konštanty, ktoré sú dobro-zlé, zatiaľ čo premenné poukazujú len na historické, vývojové možnosti takéhoto konania. Dnes totiž človek kradne a zabíja inak ako kedysi, ale aj dáva a obetuje sa inak. A dobro-zlá technika mu vo všetkom poskytuje veľké možnosti. Münz však prízvukuje, že teraz je dobro menej zaujímavé, na rozdiel od zla, ktoré je vypuklejšie.

V spomínaných schopnostiach a vlastnostiach, vďaka ktorým sa človek v evolúcii udržal a ktoré dnes uňho rozbujneli do nepričetnosti, je zakódovaný aj jeho zánik. Podľa autora človeka nemusí zabiť sama príroda, hoci to vyzerá aj tak, ale pravdepodobnejšie ho zabijú sociálne rozbroje, ktoré môžu viesť k nukleárnej vojne.

Odhliadnuc od týchto špekulatívnych konštatovaní sú oveľa zaujímavejšie iné autorove názory, hoci vyznievajú veľmi provokatívne, dosť pesimisticky, ba až desivo. Münz sa totiž vážne nazdáva, že človek na tejto Zemi vôbec nemal byť. Aj keď autor nie je stúpencom Schopenhauera a jeho myšlienky „lepšie je nebyť ako byť“, predsa len akýsi tieň nebytia je v jeho úvahách prítomný. Najvyšším živočíchom, ktorého by Zem podľa neho mala zničiť, by malo byť zviera, možno šimpanz, a sám autor priznáva, že by ním nedbal byť. *„Keď už byť, tak nie človekom, ale zvieratom“* (s. 221).

Tieto autorove náhľady môžu vyvolať u niektorého čitateľa údiv, výhrady či pri najmenšom rozpaky. Naozaj možno vziať vážne tvrdenie autora, že evolúcia nemala smerovať aj k človeku? Hoci to autor myslí naozaj vážne, môžem čitateľa upokojiť, že jeho pozícia je otvorená a nikomu nebráni zastávať iný názor. Isteže, musíme spolu s autorom pripustiť, že sa môžeme dopúšťať, a aj sa dopúšťame výstredností (aj voči prírode) a azda tým aj hynieme, no sme tu a evolúcia hrala aj v náš prospech. To si autor plne uvedomuje, veď inak by nehovoril o dobro-zle a nepokúšal by sa nájsť vo všetkej paradoxnosti, dvojpólovosti a protikladnosti aj vyváženosť a akúsi usúvzťažnosť dobro-zla, ktoré sa týka rovnako človeka, ako aj techniky. Nedá mi však nepoložiť si otázku: *Prečo si autor myslí, že dobro a zlo musia byť v rovnováhe? Nie je to len jeho osobná požiadavka?* Veď človeka môžu zabiť aj jeho preexponované záľuby, vášne, nikotín, drogy. Človek ide často nadoraz, provokuje svoju smrť a pritom aj prehráva. Takže vyváženosť dobra a zla je často človeku takmer cudzia, čo však neodporuje autorovmu chápaniu *vyčnievania* človeka, v ktorom – ako usudzujem –, spočíva hlavný zdroj autorovho pesimizmu, skepticizmu, ba až odmietania človeka.

Nedá mi neodcitovať jednu krátku ukážku, v ktorej autor opisuje zlé dôsledky našej uvoľnenosti, rozvoľnenosti, pustošenia nielen prírody, ale aj ľudskej spoločnosti, pričom pomenúva aj hlavnú príčinu. Je to „naše vyčnievanie, povážlivé vymknutie sa z prírody, postavenie sa proti nej hoci v nej, vymanenie sa z mnohých jej pút, ktorými drží v rukách a ochraňuje všetko živé... My sme tieto putá už z veľkej časti zhodili, čím sme stratili jej ochrannú ruku nad sebou. Zrobustneli sme, nevieme sa vpratať do kože, späť do požadovaných prírodných rozmerov a jednoducho akoby sme do tohto sveta už nepatrili, nevieme sa do neho včleniť. Svoj boj s prírodou prehrávame, je silnejšia než my, nestali a nemôžeme sa stať jej pánmi. Ona sa zotaví, no my možno zanikneme“ (s. 190).

V monografii sa čitateľ stretne aj s inými Münzovými názormi, ktoré ho vždy „trápili“ a ktoré objasňoval aj v predchádzajúcej knihe *Hľadanie skutočnosti* (Münz 2008). Ide o starší problém jeho ponímania skutočnosti. Tento problém analyzuje aj teraz v osobitnej kapitole *Skutočnosť* (s. 97 – 105). Dávnejšie poznám autorove úvahy na túto tému a môžem podotknúť, že hoci ide o koncentrovanú esej o chápaní skutočnosti, tentoraz v nej chýba dôraz na to, že človek objektívnu skutočnosť nielen poznáva, ale ju aj tvorí. Ani nasledujúca a na ňu nadväzujúca esej *Pravda a omyl* (s. 107 – 115) o tom nič nehovorí, hoci by právom mohla. Navodzuje to dojem, akoby podľa Münza človek skutočnosť len hľadal a netvoril a akoby pravda za ním len prichádzala, vnucovala sa, provokovala ho, vyzývala za ňu do boja, ale ani ona by nemala nijakú účasť na skutočnosti. Münz pritom uvádza mnoho príkladov, ktoré to, naopak, potvrdzujú. Veľmi dobre teda vie, že človek nielenže skutočnosť hľadá, ale ju aj tvorí, no uvedené eseje tento vzťah ku skutočnosti opomínajú.

K zaujímavostiam Münzovej knihy patrí, že je prešpikovaná slovenskými prísloviami, porekadlami, úsloviami ako prejavmi miniaturizovanej formy ľudovej múdrosti, ktorá je podľa autora vlastne prvou filozofiou vôbec. Ďalšou zvláštnosťou knihy sú v nej obsiahnuté výroky aforistov, humoristov, satirikov (A. Brösl, T. Janovic, S. J. Lec), ktorí často jedným šľahom charakterizujú to, o čom autor v celej kapitole (eseji) hovoril. Nachádzame ich totiž na konci každej z nich a môžeme v nich zachytiť zámer autora v zhutnenej podobe zvýrazniť či dopovedať to, čo zostalo v jeho texte otvorené a nezodpovedané, hoci často popretkávané aj výpovednými citátmi z poetických i prozaických diel mnohých autorov.

A nakoniec neopomeniem ani v úvode spomínaný záverečný *Dialóg človeka so zvieratom*, konkrétne s prefíkanou líškou. Líška je opísaná ako priamočiara, otvorená, prostoreká, útočná, dovoľujúca si výpady proti človeku, lebo vie, že ten ju nechce zabiť. Vyčíta mu *zverskosť*, ktorej sa dopúšťa, zatiaľ čo zvieratá sa dopúšťajú len *zvieratskosťou*. Človek totiž zvieratá zabíja, ale navyše zabíja aj ľudí. Líška vstupuje človeku do svedomia tak hlboko, že sa až kajá, hoci aj účinne bráni. A práve tu medzi

riadkami nachádzame autorov postoj kapitulácie pred zvierat'om a nechť byť človekom. Čitateľ právom nadobúda dojem, že ten, kto vedie s líškou dialóg, je v skutočnosti sám autor. Spomínaný dialóg je skutočným vyvrcholením knihy, jej dopovedaním, autor v ňom hovorí o tom, čo v knihe nepovedal, ale povedať chcel, či dokonca, podľa jeho vlastných slov, mal.

Čo povedať na záver? Myslím si, že Münzovi sa podarilo predstaviť svoju koncepciu človeka, prirodzene, neúplnú, lebo sám človek je nevyčerpatelný tvor a posledné slovo ozaj o ňom nikdy nepadne, ako hovorí aj autor, ktorý o ňom filozofuje, psychologizuje, nemoralizuje, no predsa mu „nakladá svoje“. A hoci autor nie je mizantrop, ako tvrdí, usiloval sa „dať človeku, čo mu patrí, zhodnocovať aj jeho dobro... byť čo najobjektívnejší a nazrieť... do zákutí jeho duše, ducha a jeho konania“ (s. 18), aby prostredníctvom svojej „kriticko-realistickej“ optiky upozornil na pálčivý problém ľudského smerovania.

Literatúra

MÜNZ, T. (2008): *Hľadanie skutočnosti*. Bratislava: Kalligram.

PLAŠIENKOVÁ, Z. (2013): K antropologicko-etickým problémom v esejach Teodora Münza. *Filozofia*, 68 (8), 665 – 678.

Zlatica Plašienková
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a dejín filozofie
Gondova 2
811 02 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: zlatica.plasienkova@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3201-3722>